

5. *Ізетов А.Е.* Втягнення у вчинення терористичного акту: Кримінально-правове дослідження / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.П. Ємельянова. – Х., 2010.
6. *Рарог А.И.* Общая теория вины в уголовном праве: Учеб. пособ. – М., 1980.
7. *Злобин Г.А., Никифиров Б.С.* Умысел и его формы. – М., 1972.
8. *Кузнецова Н.Ф.* Значение преступных последствий для уголовной ответственности. – М., 1958.
9. *Ємельянов В.П., Новікова Л.В., Семикін М.В.* Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.П. Ємельянова. – Х., 2007.
10. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями станом на 5 травня 2010 р.). – Х., 2010.

Надійшла до редакції 04.02.2011

МАРІЄНКО А.О., магістр права
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.91

КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТИПОЛОГІЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИ

Розглянуто кримінологічні основи типології деформації особи. Проведено аналіз формування особи злочинця з урахуванням різних факторів впливу.

Ключові слова: типологія особи, класифікація, деформація особи

Рассмотрены криминологические основы типологии деформации личности. Проведен анализ формирования личности преступника с учетом влияния на него различных факторов.

Ключевые слова: типология личности, классификация, деформация личности

Criminology bases of typology of deformation of personality are considered. We will conduct the analysis of forming of personality of criminal taking into account influence on him different factors.

Keywords: typology of the person, classification, deformation of the person

Розробка типології злочинців визнана одним із важливих завдань науки кримінології. Проте серед кримінологів немає єдності в розумінні термінів «типологія» і «класифікація». Одні автори їх ототожнюють [1, с. 171], інші підкреслюють, що поняття «класифікація» і «типологія», котрі розглядаються як результати процесів класифікації і типізації предметів або явищ, далеко не тотожні [2, с. 120]. Проблема класифікації і типології, звичайно, не є суто кримінологічною, вона актуальна для інших галузей знань.

Метою цієї статті є визначення кримінологічних основ типології деформації особи.

У розробку окресленої проблеми зробили істотний внесок багато видатних вчених, а саме: Ю.М. Антонян, А.І. Долгова, П.С. Дагель, А.А. Герцензон, К.Е. Ігошев, А.П. Закалюк, А.Б. Сахаров, А.Г. Ковальов, А.В. Шаміс, С.А. Шалгунова.

Необхідність здійснення типології краще за інших обґрунтував К. Юнг. На його думку, типологія – це критичний інструмент для дослідника, помічник у розумінні широкої різноманітності індивідів та ключ до фундаментальних відмінностей в психологічних теоріях, нарешті, це істотний засіб для визначення «особового рівняння» практичного психолога, щоб уникнути серйозних помилок з пацієнтами [3, с. 569].

Глумачний словник визначає типологію як вид наукової систематизації, класифікації чогось за спільними ознаками [4].

Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками [5, с. 101].

У кримінологічній літературі розділяють типологію та класифікацію. Як зазначає С.К. Пітерцев, поняття «класифікація» та «типологія» далеко не тотожні і відрізняються як за обсягом, так і за змістом. Типологія узагальнює сукупність типових для всіх або для певних груп соціальних особливостей, у той час як класифікація поділяє злочинців на групи згідно з одиничною, індивідуальною ознакою. Перша має об'єктивний характер та визначається особливостями досліджуваного предмета, а друга має значною мірою суб'єктивний характер, оскі-

льки залежить від довільно обраного критерію: одному типу відповідають декілька класифікацій за різними ознаками. Типологія у певному розумінні є результатом класифікації [6, с. 288].

Спроба систематизації особових деформацій на сьогоднішній день є важливим практичним завданням. Таке розмежування сприяє прогнозу розвитку і поведінки особи, сприяє більш диференційованому підходу до сімейної і трудової реадaptaції, профілактиці протиправної поведінки.

Достатньо успішно цей підхід використовувався і при вивченні особи злочинця. Він дозволив описати і пояснити цих осіб як самостійні соціологічні і психологічні типи; виділити серед них окремі типи за різними особовими ознаками (деформаціями).

Типологія є методом наукового пізнання, в основу якого покладено розчленування систем суб'єктів і їх групування за допомогою узагальненої моделі або типу, що ідеалізується. Типологія спирається на виявлену схожість і відмінності об'єктів, що вивчаються, прагне відобразити їх будову, виявити закономірності [7, с. 70].

Завданням типології є зведення в один клас однотипних у змістовному сенсі, схожих один на одного об'єктів. З типологією доводиться стикатися при вирішенні різних соціологічних, кримінологічних, соціально-психологічних проблем сучасного суспільства. Важливим напрямом у вивченні цієї проблеми є дослідження типології особи взагалі і особи злочинця зокрема.

Необхідність типологізації особи злочинця виникає у зв'язку із систематизацією опису різноманітності особових характеристик злочинця з метою побудови на їх основі деяких ідеальних моделей. Моделі, у свою чергу, не тільки характеризують найбільш істотні властивості і ознаки певних типів злочинців, але й дозволяють передбачати поведінку індивідів, близьких за своїми характеристиками до описуваної моделі.

У спеціальній літературі вирізняють поняття теоретичної і емпіричної типології [8, с. 9]. При цьому якщо під теоретичною типологізацією розуміється узагальнення ознак соціальних явищ на основі ідеальної теоретичної моделі за науково обґрунтованими критеріями, то емпіричну типологізацію можна характеризувати як пошук стійких поєднань властивостей соціальних об'єктів або явищ, що розглядаються в декількох вимірюваннях одночасно. Таким чином, теоретична типологія відрізняється від емпіричної тим, що в останній стійкість властивостей типу визначається шляхом багаторазового пошуку, тоді як у теоретичній типології критерії властивостей виявляються шляхом логічного аналізу [9, с. 186-191].

Особа злочинця не може бути пояснена лише як замкнута та ізольована від соціальної дійсності система. Тип особи злочинця є, у певному сенсі, однією з приватних форм індивідуалізації певних суспільних відносин, певного середовища. Соціальне середовище існує об'єктивно і виступає щодо особи і як суспільне середовище, і як середовище типу особи [10, с. 8].

Підкреслюючи об'єктивну основу можливості формування особи злочинця, не слід бачити в цій особі лише пасивний об'єкт зовнішньої дії. Для кримінолога важливо враховувати таке методологічне положення: якими сторонами соціальне середовище відобразиться в суб'єкті, а властивості цього середовища – на його духовному світі, значною мірою залежить від властивостей, що уже сформувалися у особи (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій тощо) і обумовлюють його переважаючу поведінку.

На рівні соціальної типізації особи злочинця сукупність цих внутрішніх умов цілком правомірно розкривати через соціологічну категорію «соціальний характер». Соціальний характер – це результат динамічної адаптації людської природи до суспільного ладу. Він включає лише ту сукупність рис вдачі, що присутні у більшості членів даної соціальної групи і виникли в результаті загальних для них переживань і загального способу життя [11, с. 32]. Таку категорію, як духовний світ злочинця, доцільніше було б називати «асоціальний характер», оскільки вона фіксує особливості негативного емоційного, вольового і оцінюючого ставлення особи до навколишнього соціального середовища. Іншими словами, асоціальний характер – це якісна соціальна визначеність духовних властивостей особи злочинця, що розкриває межі прояву її антигромадської спрямованості волі і активності, сформованих особливостями взаємин цього типу особи з соціальним середовищем.

Соціально-типові ознаки особи виявляються у певних способах життєдіяльності людини, а особливість типу особи злочинця – в єдності об'єктивних і суб'єктивних ознак, які створюють суспільну небезпеку. Суб'єктивне в суспільній небезпеці виражається сукупністю рис духовного світу, котра внутрішньо детермінує злочинну діяльність. Суспільна небезпека пов'язує

воедино об'єктивні (зовнішнє середовище) і суб'єктивні (характер) ознаки типу особи.

В особистісній структурі особи злочинця є елементи, які складають психологічні передумови злочинної поведінки. Тому про особу злочинця як соціальний тип можна говорити тільки у тісному зв'язку із злочинною поведінкою.

Від аналізу особи злочинця в цілому як типу, носія найбільш загальних, стійких соціальних, соціально-психологічних і індивідуально-психологічних рис і якостей, можна перейти до аналізу її різновидів. Саме в результаті типологізації створюється своєрідна модель особи, що серйозно полегшує вирішення цілої низки практичних завдань криминології. Відповідність конкретної особи вже створеній моделі, тобто певному типу особи, дозволить зробити обґрунтоване припущення про суб'єктивні причини злочинної поведінки, оскільки вони уже відомі як такі, що властиві даному типу особи. Виходячи з причин типологічного характеру, завчасно можна розробити правила (алгоритми) попереджувальної роботи з представниками саме даного типу [12, с. 19-20].

Одним із основних показників низького рівня соціалізації особи злочинця є її професійна, моральна і правова невідповідність до здійснення різних видів суспільно корисної діяльності. Згідно з цією ознакою особа злочинця може диференціюватися за типологічними групами залежно від рівня невідповідності до здійснення трудової, пізнавальної (навчання), суспільно-політичної діяльності. Така диференціація сприяє конкретному аналізу рівня соціалізації особи злочинця, виявленню характеру її взаємозв'язку із соціальним середовищем, встановленню особливостей засвоєння нею норм і правил, що регламентують різноманітні види діяльності.

Оскільки психологічні особливості також беруть активну участь у формуванні етичної зовнішності особи і мотивації її поведінки, можна стверджувати, що злочинці від незлочинців відрізняються етично-психологічною специфікою. Можна припустити, що злочинці далеко не завжди розуміють, чого від них чекає суспільство і як вони повинні діяти у тих чи інших ситуаціях. Отже, обставиною, що обумовлює глибинні деформації особи, є порушення психічного характеру. Найбільш розробленими стосовно проблеми типології особи і поширеними психічними порушеннями серед, наприклад, неповнолітніх є психопатії.

Вчення про психопатії, як зазначає П.Б. Ганнушкін, має не тільки вузьке медичне, але й соціальне значення, зокрема, проблема злочинності не може бути правильно вирішена при ігноруванні наявності серед злочинців значної кількості психопатів [13, с. 126].

П.Б. Ганнушкін дає таку класифікацію психопатій неповнолітніх злочинців: корисливий тип; лабільний тип; шизоїдний тип; нестійкий тип; конформний тип; насильницький тип; гіпертимний підлітковий тип; істерійний тип; збудливий тип; параноїдальний тип; епілептоїдальна психопатія; корисливо-насильницький тип; закоренілий тип; антисоціальні психопати [13, с. 126].

Зрозуміло, такого роду класифікація психопатів стосовно різних типів злочинців є певною мірою умовною. Проте вона відображає статистичні закономірності прояву особливостей деформацій особи злочинців різної орієнтації.

Аналіз суб'єктивно оцінюваного рівня латентної криминогенності соціального середовища свідчить про те, що правопорушники мають тенденцію сприймати оточуючих людей як потенційно криминогенних, схильних до вчинення корисливих правопорушень.

Зокрема, слід зазначити вивчення типових деформацій у способі життя осіб, які вчинили злочини проти особи, їх статусно-рольових позицій, ступеня задоволеності (незадоволеності) своїм положенням в сім'ї та інших малих групах, характеру й спрямованості дозволів, ступеня антисоціальності їх колишньої дозлочинної поведінки.

А.Ф. Лазурський у запропонованій ним теорії збоченості особи насильника окреслив такі підтипи: пасивно-апатичні і такі, що легко переконуються; хитрі, обачливі, черстві і злопам'ятні егоїсти; афектні пияки-забіяки і скандалісти; безладні насильники; зосереджено-жорстокі вбивці і катувальники; афектні, імпульсні й озлоблені невдахи; обачливо-лицемірні кар'єристи; владно-збочені самодури [14, с. 17].

Найбільш помітною етично-психологічною межею осіб, які вчиняють агресивні дії, є егоцентризм, який підпорядковує поведінку примітивно-анархічним бажанням і потягам. У системі ціннісних уявлень таких осіб «Я» стоїть на першому місці. З цим пов'язана зневага до інтересів оточуючих, у тому числі і близьких людей, відсутність відчуття, співчуття, жорстокість, нерідко вкрай афектований характер поведінки.

Відхилення у бік агресивної орієнтації, як правило, викликані мотивами помсти, неприя-

зні, ворожнечі, неповаги до людини; переважно вони виявляються в посяганнях на честь і гідність, здоров'я й життя людини, в порушеннях громадського порядку. Це сварки в сім'ї, конфлікти в навчальному чи трудовому колективі, проведенні дозвілля, образи і хуліганство, побої і нанесення тілесних ушкоджень, звалтування, вбивства.

Становить інтерес типологія найбільш значущих рис особи, що дозволяє з'ясувати суб'єктивні причини насильницьких злочинів. Запропонована вона групою дослідників: збудливий, некерований, керований, активний, демонстративний, безвольний.

Наведена типологія насильницького злочинця з особливостями її особистісних деформацій, хоча і має багато в чому лише психологічний характер, дозволяє розробляти й застосовувати найбільш ефективні заходи корекції та профілактики протиправної поведінки.

На відміну від дій із корисливою орієнтацією, спрямованих на придбання матеріальних благ (має місце лише один мотив), агресивна поведінка за мотивацією ділиться на дві основні групи. Перша є так званою «інструментальною» поведінкою, за якої насильство служить засобом для досягнення інших цілей (отримання матеріальної вигоди, задоволення сексуальних потреб або відчуття ревнощів, вирішення міжособистісного конфлікту тощо). Друга група включає насильство як самоціль. Це переважно хуліганство, а також образа та інші дії, які іноді помилково називають безмотивними.

У насильницьких злочинців порівняно з корисливими гірша соціальна адаптація, більшою мірою виражена емоційна нестійкість, вища ригідність, а в поведінці більш сильно виявляються афектні установки. Насильницькі злочинці менше орієнтовані на облік зовнішніх чинників, морально-етичні норми мають менший вплив на їх поведінку [7, с. 40].

Згідно з даними нашого дослідження, більшій типізації за психологічними особливостями піддаються злочинці, які вчинили тяжкі насильницькі або корисливо-насильницькі злочини (грабежі, розбої, вимагання). Психологічно менш типовими є особи, які вчинили ненасильницькі злочини, зокрема крадіжки, викрадення транспорту, шахрайство.

Іншими словами, корисливі злочинці є менш однорідними за особистісними особливостями, ніж насильницькі.

Таким чином, типологія злочинців може бути побудована за різними підставами, наприклад, відповідно до соціологічних і правових ознак. У першому випадку класифікації можливі за статевою, віковою, освітньою та іншими подібними ознаками. У другому – за характером, способом, ступенем тяжкості вчинених злочинів.

Список використаної літератури:

1. Питерцев С.К. О понятии, содержании и структуре типологии преступников // Теоретические проблемы учения о личности преступника. – М., 1979. – С. 171.
2. Фурсов В.Т. К вопросу о типологии (классификации) преступников // Теоретические проблемы учения о личности преступника. – М., 1979. – С. 120.
3. Психология и психоанализ характера: Хрестоматия / Под ред. Райгородского Д.Я. – Самара, 1997.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. та доп.) / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К., 2005.
5. Курс кримінології: Загальна частина: Підруч.: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Ждужи. – К., 2001.
6. Шалунова С.А. Проблеми класифікації та типології злочинців // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 288-298.
7. Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.П. Личность корыстного преступника. – Томск, 1989.
8. Ефремова Г. Х. Изучение ценностно-нормативной сферы преступников // Личность преступника как объект психологического исследования. – М., 1979. – С. 9.
9. Ядов В.А. Социологические исследования: Методология, программа, методы. – М., 1972. – С. 186-191.
10. Игошев К. Е. Личность преступника и мотивация преступного поведения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Свердловск, 1975.
11. Фромм Ф. Бегство от свободы. – М., 1990.
12. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследование преступлений. – М., 1996.
13. Ганнушкин П.Б. Избранные труды. – М., 1964.
14. Лазурский А.Ф. Классификация личности. – Петроград, 1924.

Надійшла до редакції 10.02.2011

